

PREDNOSTI I OPASNOSTI DEMOKRATSKOG SUSTAVA

Put u demokraciju i socijalna problematika

Dr. Drago ŠIMUNDŽA

U stotoj obljetnici enciklike *Rerum novarum* velik se dio Europe, a s njim i naša domovina Hrvatska, ponovno našao pred »novim stvarima« i neizbježnim društvenim problemima. Naravno, nije riječ samo o promjeni sustava, iako je bila neophodna; riječ je prije svega o gradnji novih shvaćanja i odnosa, o mijenjanju čovjeka i njegovih navika ili, još bolje, o stvaranju nove društvene svijesti i ponašanja u sadašnjim okolnostima na putu u demokraciju.

Stanje je danas, očito, u nas složenije od onoga s kojim se je suočavala prva socijalna enciklika, jer nije riječ samo o socijalnim pitanjima nego i o njihovoj prirodnoj pretpostavci, izgradnji i učvršćenju društvenoga političkog poretka i gospodarskog sustava, o kojima ovise normalni odnosi i privredni tokovi, te u vezi s njima sukladni ekonomski i socijalni standardi.

Opće društvene promjene, koje su uslijedile poslije prvih slobodnih izbora (godine 1990), ohrabrile su početna nadanja, ali nam je, kako je poznato, baš zbog toga nametnut okrutan osvajački i zločinački rat, koji se s tolikom silom i mržnjom oborio na novo stanje, da je doveo u pitanje ne samo naše demokratsko opredjeljenje nego i samu fizičku opstojnost. Upravo zato, zbog tih okolnosti, naš pristup demokraciji u sadašnjim prilikama ima dublje konotacije i šire značenje od samo socijalne problematike, kojoj je bila posvećena okružnica *Rerum novarum* godine 1891.

Pred očima su nam mnogi problemi na putu u demokraciju, ali istodobno i njezini ciljevi. Svjesni smo, dakako, vanjskih opasnosti s kojima se zajedno s njom suočavamo. No ovdje nas ipak više zanimaju njezine neosporne prednosti i određene sistemske slabosti, uglavnom na teoretskoj razini. Nastojat ćemo ih barem djelomično naznačiti u težnji za objektivnim uočavanjem demokratske stvarnosti, kako bi naš put u demokraciju i u društveno-političkom i u socijalnom smislu bio što uspješniji i postupci što humaniji.

1. PROBLEMI I POTEŠKOĆE NAŠEGA PUTA U DEMOKRACIJU

1.1. Razvojni put i suvremeni standardi demokratske ideje

Ideja o demokraciji vrlo je stara. Njezino se ozbiljenje, međutim, probijalo kroz mnoge poteškoće. U zapadnoj je civilizaciji svoje korijene pustila u 5. stoljeću prije Krista, u Ateni, u Periklovo doba (495–429). Od tada se uporno bori za svoj prostor te s manje ili više uspjeha odupire diktatorskim težnjama povijesti. U novije doba spontano pobjeđuje: uvjerljivo osvaja svijet i postaje imperativ vremena.

Njezini procesi, nažalost, ni danas nisu jednostavni. Diktatori joj još uvijek ne prepuštaju olako mjesto. Posebno joj se odupiru na područjima gdje su desetljećima vladali u svom totalitarnom i imperijalističkom okruženju, u državama i režimima u kojima nisu kadri prihvatiti demokratske postupke i humane odnose, nego se, kad drukčije ne uspijevaju, odlučuju na osvajanja, ratove i nasilja.

Pa ipak, usprkos tome, demokracija je zahtjev vremena i neizbježna budućnost ljudske povijesti. Unatoč svojim nedostacima i različitim načelnim aporijama neosporno je najbolji društveni sustav do kojega je čovječanstvo došlo u svom historijskom hodu. U usporedbi s imperijalističkim i monističkim porcima, s totalitarnim režimima, s pravom se smatra i prihvaća humanim društveno-političkim sustavom i civilizacijskim sredstvom u borbi za ostvarenje osobnih i zajedničkih prava i sloboda.

U toj se perspektivi shvaća i doživljava kao pravičan i uspješan sustav koji u prvi plan stavlja čovjeka i njegova prava, sigurnost građana i njihovih dobara, te u skladu s tim postaje jamstvom svim društvenim entitetima – kao i zajednici u cjelini – da slobodno i odgovorno, uz iste dužnosti i prava, u neophodnoj težnji za cjelovitim razvojem, ostvaruju sve svoje društvene potrebe i zakonite interese.¹

1.2. Teškoća našega puta u demokraciju

Put u demokraciju nikada nije bio lak. Naprotiv, uvijek je bio težak. Naš je, kako vidimo, posebno naporan. Najbolje to svjedoči ova grčevita borba, na koju smo prisiljeni. No osim nje, osim rata koji se luđački vodi protiv nas i naše demokracije, pred nama su i druge poteškoće koje moramo nadvladati. To su s jedne strane navike – ideologija bivšeg režima i njegovo ponašanje – a s druge olako prihvaćeno uvjerenje da je demokracija već svojom uspostavom zajamčen i dogotovljen proces, da će se sama po sebi ostvariti i razviti, čim smo se za nju odlučili.

Ne bi trebalo omalovažavati zanos i povjerenje s kojima je naš narod pristupio slobodi. Oni su zalag naše borbe i njezina uspjeha. Ali danas valja

¹ Norberto BOBIO, *Budućnost demokracije*, Beograd, 1990. Usp. prvo poglavlje istog naslova.

shvatiti okolnosti i prihvatiti neophodnu postupnost demokratskih nadanja. Ukratko, naša se demokracija ne može promatrati statično, kao gotov i dovršen čin, nego dinamično, kao proces, sa svojim tokovima i fazama. Nije lako izgraditi ono što se desetljećima zatiralo i rušilo: što rat razara i ništi. Uostalom, berlinski su zidovi najtvrdi u ljudskim glavama. U tom smislu također demokratska pobjeda na izborima nije i ne može biti završni, nego početni korak na putu do konačnog učvršćenja.

Svjesni da je to tako, da je danas s nama na kušnji i naša demokracija, moramo se prilagoditi situaciji. Ali, usprkos svemu, ne smijemo dopustiti da nam rat uguši smisao i volju za njezine ideale. I u ratnim uvjetima mora djelovati pravna država. I demokratski poredak. To nas obvezuje da se ponašamo odgovorno. Nikakva nam pretjerivanja neće pomoći: mogu nam samo štetiti. Neophodno je ne samo demokratski već i državotvorno misliti. Važna je stoga načelnost u stajalištima i razumnost u postupcima. To je najsigurniji put za nas i naš demokratski razvoj.

Podsjetimo da je svaki početak težak i da je upravo zato ova faza za nas i našu budućnost najvažnija. Neophodno je stoga baš sada, u ovome razdoblju, posvetiti posebnu pažnju demokratskoj afirmaciji i pravnoj državi, da se temeljna ideja što bolje razvije i učvrsti. U svijesti i praksi, zakonodavstvu i upravi. Jer, tek razvijena demokracija uspješno štiti samu sebe.

2. STVARNOSTI I PREDNOSTI DEMOKRACIJE

2.1. Temelji demokracije

U svojim bitnim odrednicama demokracija se zasniva na naravnom poimanju čovjeka, države i društva: na njihovim prirodnim odnosima i pravnim načelima. Otklanjajući prevlast kolektiviteta i sustava nad ljudskom osobom, a »viših interesa« nad voljom naroda, demokratski poredak na prvo mjesto stavlja individualna prava i slobode. Čovjek je u demokraciji – i to svaki čovjek, što je s moralnog stajališta vrlo važno – izvorni subjekt vlasti i društvenog uređenja, temelj države i društva.

Na taj način, u samoj srži demokracije stoji osoba, čovjek sa svojom nepovredivošću, s pravima koja su mu naravna i neotuđiva. Države ih i društva ne stvaraju, pa ih ne mogu ni mijenjati ni dokidati. Iskonski su Bogom dano svojstvo i dostojanstvo ljudskog bića. Sustavi ih moraju poštivati: inače gube svaku legitimnost i moralni autoritet.²

Budući da su ta prava o kojima je riječ zajedničko dobro svakog čovjeka, trajno su moralno i pravno uporište cjelokupnoga demokratskog uređenja: temelj su jednakosti i ravnopravnosti, osobnog i zajedničkog integriteta i slobode.³

² Demokratsko shvaćanje ljudskih prava duboko je ukorijenjeno u kršćanskoj antropologiji i teologiji. Biblija ih vidi u duhovnoj prirodi ljudskog bića. Bog je naime stvorio čovjeka na svoju sliku i time u njegovu narav utisnuo naravni kod prava i slobode.

³ Vrijednost se ovog načela najbolje vidi u usporedbi demokratskog sustava s autoritarnim i totalitarnim shvaćanjima čovjeka i društva, gdje se prava pojedinca i društveni odnosi svode na samovolju vlasti, ideologije i partije, odnosno pojedinaca i njihove politike.

Prihvaćajući ih u skladu s prirodom čovjeka i društva, demokracija na njima zasniva zakonit i human poredak: oblikuje i izgrađuje takva društveno-politička tijela i propise koji svakom građaninu pružaju stvarnu mogućnost da slobodno i djelotvorno sudjeluje i u izradi pravnih osnova svoje političke zajednice i u upravljanju državom; u određivanju ovlasti različitih društveno-političkih ustanova i u njihovu nadzoru, u kontroli administracije i vlasti.⁴

2.2. Društveno-pravna uporišta demokracije

S obzirom na to da svakom čovjeku po naravi – što je posebna vrijednost demokratskog sustava – pripadaju iste dužnosti i prava, samim tim su upravo te iste dužnosti i prava nepovrediva granica uzajamne jednakosti i slobode. Kako je to bit demokratske ideje, sve se naše društvene ovlasti i ograničenja mogu svesti na unaprijed utvrđeno pravno i moralno načelo: Sve što vrijedi za mene, vrijedi i za mog sugrađanina(-nku), moga bližnjega. To je najsigurnije, prirodno jamstvo i uzajamna granica zajedničkih prava i sloboda.

Polazeći od te osobne zasade, politički je i društveni suživot u demokraciji sustavno i zakonito uređen. Građansku sigurnost i međusobne odnose, društvena prava i zajedničke slobode jamče i štite nepovredive pravne norme. Državi je povjereno da ih provodi i čuva, odnosno da se i sama po njima ravna. Ni ona, naravno, nije izvan zakona, još manje iznad. Naprotiv, izravno mu je podložna.

To očituje jednu drugu značajnu prednost demokratskog sustava: lučenje države od društva i njihovo međusobno razlikovanje. Naime, dok se u totalitarnim režimima države jednostavno poistovjećuju s društvom, da bi s njime lakše (o)vladale i sustavno ga sebi podložile, u demokraciji je to unaprijed onemogućeno. U njoj je država samo dio društva: važan, ali ne i jedini: pravno je izjednačena s drugim tijelima i društvenim subjektima. Obitelj, škola, sindikat i Crkva, odgojne, kulturne, privredne i druge važne ustanove jednako su tako zakoniti dijelovi, koji su u svom prirodnom i društvenom djelokrugu – što je za demokraciju posebno važno – samosvojni subjekti, integralne sastojnice građanskog društva. Sustav ih nema pravo i ne može zakonito instrumentalizirati, podjarmiti svojim interesima ili mimo ustavnih propisa ograničavati.⁵

Na taj se način – u čemu se ogleda prednost demokracije – iz temelja dokida načelo totalitarne vlasti i njezina monopola: bilo kojega monizma. Javni se život i građansko društvo ravnaju samosvojno, bez izravnog miješanja države. Ona je, kad treba, važan posrednik u okvirima ustava i zakona. Čuvarica je sustava, ali isto tako osobne i zajedničke sigurnosti, slobode, reda i mira.

Suprotno, dakle, totalitarnoj koncepciji: »Ništa izvan države, sve u državi, sve za državu«⁶ – koja u sebi krije totalitarni društveni, politički, gospodarski, privredni i kulturni monizam, sve do svjetonazora i morala – demokracija, naprotiv, ograničava državu u njezinoj (sve)moći i određuje joj zaštitnu ulogu u društvu, predviđenu ustavom i zakonom. U službi zajednice i pojedinca.

⁴ Crkveni dokumenti uvažavaju prednosti i odlike demokratskog poretka. Usp. PinT 52; GS 31, 73; CA 46.

⁵ Usp. Miroslav VOLF, *Socijalizam, totalitarizam i demokracija*, u: Crkva u svijetu, XXV (1990), br. 2, str. 183–184.

⁶ Jordan KUNIČIĆ, *Katolička društvena nauka*, Zagreb, 1971, str. 94.

2.3. Pluralističke stvarnosti demokratskog sustava

Demokracija je po svojoj naravi pluralna: pluralizam joj je bitno svojstvo.⁷ Uvjetuje ga raznolikost ljudi i njihovih sposobnosti, shvaćanja i opredjeljenja, a izravno zahtijevaju osnovna prava i slobode, na kojima se zasniva njezin sustav i izgrađuju zakoni i odredbe.

Iako je sveobuhvatna u organizacijsko-društvenom uređenju, demokracija je u biti *politički* ideal. Zato je najviše zaokupljena izgradnjom političkih prava i odnosa. Uspostavlja mir, red i ravnopravnost, poštujući različite društveno-političke stranke i opcije, mišljenja i programe, konkurenciju i samoinicijativu. U toj se perspektivi jednako zalaže za individualna prava i slobode, za etničke i druge skupine, kao i za stranačku ravnopravnost i nacionalnu zajednicu, za društvo u cjelini. Osobito joj je stalo do stvarne jednakosti i političkog sudjelovanja pučanstva. Stoga se usporedno brine za demokratske ovlasti većine i apsolutnu sigurnost manjine. Veliku važnost pridaje međusobnoj snošljivosti i prihvaćanju jedinstva u raznolikosti. Zakonitost joj je vrhovna norma.

U tom je smislu opozicija u demokraciji ne samo normalna već i poželjna. Onaj tko drukčije misli nije i ne može se smatrati neprijateljem, nego ravnopravnim suparnikom u zakonitom natjecanju za svoju opciju i demokratsku vlast. U skladu s tim u demokraciji su razumljiva i dopuštena sva stajališta koja prihvaćaju demokratska ponašanja.

Uz politički važan joj je i privredni, gospodarski pluralizam. Demokracija nema nekog »višeg cilja« koji bi je ograničavao i priječio primjenu prava i slobode čovjeka na bilo kojem području. S tog gledišta ne postoje unaprijed zacrtani planovi i sistemska ograničenja. Privatno vlasništvo i tržišna privreda, osobna inicijativa i konkurencija važne su odrednice njezina sustava. Po svojoj je prirodi otvorena poduzetništvu i slobodnoj ekonomiji, individualnom i kolektivnom natjecanju alternativnih programa i različitih gospodarstvenih vizija.

Država je pritom kao i drugi pravni subjekti, ograničena zakonskim propisima. Nema prava ni mogućnosti da nameće svoje opcije i ciljeve, da stvara tzv. »dogovornu ekonomiju« i plansku privredu. Na slobodnom tržištu ideja, sposobnosti i znanja svatko ima iste osnovne uvjete i perspektive.

Time se otvaraju velike mogućnosti u privredi i društvu, prije svega razvojnne. Međutim – upozorimo odmah – s njima se javljaju i neizbježni problemi svojstveni liberalnoj ekonomiji, o čemu ćemo posebno govoriti.

2.4. Opće prednosti demokracije

Ako sve ovo što smo dosad spomenuli usporedimo s drukčijim društvenim shvaćanjima, posebno s imperijalističkim i totalitarnim režimima, koji nam se nasilno nude. Iako ćemo uočiti ne samo velike prednosti demokratskog sustava, nasuprot drukčijim pokušajima društvenog uređenja, nego i njegove značajne etičke vrijednosti koje mu daju moralni autoritet i civilizacijsko dostojanstvo.⁸

⁷ Pluralistička koncepcija odbacuje svaku isključnost, ideološko jednonumlje i bilo kakvu autarhiju.

⁸ Demokracija u biti – riječ je, naravno, o stvarnoj demokraciji – služi čovjeku i društvu na najprihvatljiviji, prirodan način: temelj su joj nepovrediva ljudska prava. Pod tim vidom prihvaćaju je crkveni dokumenti. Usp., naprimjer, PinT, GS, CA, passim.

U toj se perspektivi najčešće ističu tri važna područja normalnoga demokratskog ponašanja: 1. sloboda mišljenja, zborni i dogovorni, organiziranoga društvenog i političkog rada, javnog izražavanja i zastupanja svoga uvjerenja; 2. društveni, politički, gospodarski i poduzetnički pluralizam, koji prihvaća opoziciju i konkurenciju, te tako otvara kreativne mogućnosti ne samo osobnoj inicijativi i tržišnoj privredi nego i slobodnoj razmjeni misli i ideja, uz parlamentarno natjecanje i sustavni nadzor vlasti; 3. jamči građansku sigurnost i pravnu zakonitost, pravnu državu, neophodnu za svako normalno društvo.⁹

Političke su slobode posebne odlike demokracije. U njoj su neprihvatljivi samo zatvoreni sustavi koji je izravno negiraju. Javnost joj je važan čimbenik i pouzdan kriterij. Ona, zapravo, nadzire vlast, a ne vlast nju. Zato nema (ne bi smjelo biti) diskrecija i voluntarizma. Sudstvo je neovisno, zakonitost nepovrediva. Svatko ima iste osnovne mogućnosti i društvene šanse. Prednosti pružaju stvaralačke ideje, rad i zalaganje, a ne nikakvi posebni privilegiji i ideološka opredjeljenja.

Odlučna i načelna, demokracija je spremna na trajne ispravke i poboljšanja. Miroljubiva je i tolerantna. Nikad se ne nameće silom niti se diktatorski štiti. Ne poseže za »svojom« politikom, nego se prepušta volji biračkog tijela, koje u skladu s ustavnim odredbama odlučuje o njezinim postupcima i vlasti, što samo po sebi upućuje na njezine društveno-političke prednosti u svim oblicima javnog i privatnog života.

3. METAFIZIČKE I DRUŠTVENO-POLITIČKE UPITNOSTI DEMOKRATSKOG SUSTAVA

3.1. Kritički pristupi demokraciji

U usporedbi s drugim sustavima demokracija se, rekli smo, posebno ističe: sve ih visoko nadmašuje. No, unatoč tome, usprkos njezinim prednostima, pogrešno bi bilo zaključiti da je u svemu idealna, da nema svojih mana i sistemskih opasnosti.

Ima ih, stvarnih i mogućih. Stoga se i njoj upućuju kritike i zamjerke. Bilo načelne, koje se tiču njezinih polazišta, bilo one koje kritiziraju njezino uređenje ili upozoravaju da se, unatoč demokratskoj opciji, aktualna vlast i uprava ne drže proglašanih načela. Stoga se, uza sve svoje realne prednosti, demokratski sustav može promatrati i s druge strane, kritički: kroz sistemske nedorečenosti i vlastite slabosti, kroz formalno a ne stvarno prihvaćanje svojih društvenih načela.

Slijedeći zadani naslov, pogledat ćemo ukratko i tu stranu. S posebnim osvrtom na socijalnu problematiku – koliko zbog prigodne teme u vezi sa 100.

⁹ Time se, razumije se, dokidaju tzv. diskreciona prava, samovoljna odlučivanja, ideološki monopoli i autarhična vladanja. U demokraciji je dopušteno sve što zakon izričito ne zabranjuje.

obljetnicom okružnice *Rerum novarum*,¹⁰ toliko i zbog činjenice što je demokratsko uređenje najupitnije baš na socijalnom području. Naime, svojim prihvaćanjem osobnih prava i sloboda, odnosno – što je na gospodarskom području presudno – slobodnog tržišta i kapitalističkog načina privređivanja, demokracija se otvara privrednoj konkurenciji i tržišnom protoku roba, rada, usluga i kapitala. Na taj način sama po sebi, makar joj to nije cilj, pogoduje liberalnoj ekonomiji i njezinim odnosima, u kojima su prisutne tendencije liberalizma i pragmatizma.¹¹

Očito, kritika se ne zaustavlja samo na socijalnoj slabosti, nego pogađa mnogo šira područja u teoriji i praksi. Stoga su se tijekom povijesnog razvoja i rasta demokratske ideje često vodile i vode višestruke kontroverzije o različitim aspektima demokratskih polazišta i ostvarenja. Naravno, prigovori su se, s obzirom na opće stanje i neprestano usavršavanje demokratskog sustava, spontano pomicali i mijenjali. Neki su doista imali temelja, postigli su svoje učinke i spontano prestali: drugi su sami po sebi splasnuli, dok su neki i danas aktualni.

3.2. Načelni prigovori i konkretističke kontroverze

Ako bismo svoje izlaganje u ovom kritičkom dijelu malo pojednostavnili, mogli bismo napomenuti da su se oporbe redovito radale iz aksioloških stajališta i konkretističkih pobuda; iz etičke, društveno-političke ili socijalne perspektive. Naravno, stvari se između sebe isprepleću i primjedbe ukrštaju, tako da su pod udar dolazile i dolaze različite opasnosti, a katkada – kako nam je poznato iz nedavne marksističke prošlosti – i sama ideja, njezine temeljne vrijednosti.

Spomenimo najprije da metafizičari redovito zamjeraju demokraciji na njezinu autonomnom ponašanju, što ne vodi dovoljno računa o metafizičkim osnovama čovjeka i društva, odnosno da bezrazložno brka poredak stvari te u svojoj optici neopravdano izjednačuje socio-političke opcije i odluke s etičkim i ontološkim vrijednostima.¹²

Berdjajev, naprimjer, upućuje demokratskoj ideji više zamjerki s različitih gledišta. Između ostaloga, prigovara joj da svojim političkim izjednačavanjem ljudi – linearnim vrednovanjem njihova glasa – ruši temeljno načelo prirodne nejednakosti, različitosti i osobne posebnosti svakog čovjeka. Stoga je kritizira ne samo zbog njezinih liberalnih shvaćanja, svjetovnosti i pragmatizma nego i zbog uzdizanja biračkih »glasova« na opći zakon i etičku razinu. Pod tim vidom drži štetnim demokratsko načelo, prema kojem većina, bez obzira na stvarnost, ima pravo da svoje stajalište – često moralnog karaktera – pretvara u opću normu.¹³

¹⁰ Prikaz je pisan u povodu 100. obljetnice RN, točnije za simpozij o socijalnom nauku Crkve u povodu spomenute obljetnice.

¹¹ Usp. Pero NASAKANDA, *Država, tržište demokracija*, u: Pregled, LXXXI, Sarajevo 1991, br. 4–5, str. 253–269.

¹² Usp. Nikolaj BERDJAJEV, *Filozofija nejednakosti*, Budva-Titograd 1990, pasim; usp. str. 205–230.

¹³ Isto.

Tradicionalna teološka gledišta redovito su joj predbacivala liberalističku opciju, sekularizam i zanemarivanje transcendentnih vrijednosti, teocentrizma i etičke sigurnosti. Danas je to ponešto ublaženo, ali se trajno osjeća napetost između demokratske autonomije i kršćanskih moralnih načela. U kritikama se uvijek polazilo i polazi od teološke postavke da je nemoguće govoriti o istinskom humanizmu bez čvrstog oslonca na sigurna transcendentna uporišta.¹⁴

S praktičnog su se stajališta, što je i razumljivo, javljali konkretni prigovori na sistemske slabosti i aktualne probleme. Najčešće su u pitanju norme i odnosi između zajednice i pojedinca, većine i manjine, građanina i njegovih predstavnika, ponašanje države prema autonomiji civilnog društva, nadzor i njegovo ostvarivanje unutar uprave, opća praksa i (ne)dosljednost, zatim gospodarski problemi i raspodjela dobara, uloga države u vođenju privredne i socijalne politike, koordiniranost ponude i potražnje, zapošljavanje i materijalna sigurnost, itd.¹⁵

3.3. Neke društvene opasnosti i političke upitnosti demokracije

Usprkos činjenici da je demokracija politički ideal, nije lišena mogućih zloraba, a u nekim slučajevima i neizbježnih mana i opasnosti, koje latentno prijete iz same naravi stvari, iz općih načela i dnevne prakse. Naime, načela individualne prednosti i većinske vlasti, koja su po sebi pozitivna, nose u sebi određene napetosti i neke društveno-političke slabosti – sve do tihog skretanja s jedne strane prema anarhičnim tenzijama, s druge prema diktatorsko-totalitarnim koncepcijama vlasti.

Stoga su s političkoga gledišta najčešći prigovori i zamjerke demokratskim ovlastima većine, stranci na vlasti, odnosno njezinu utjecaju i mogućnosti zloupotrebe položaja. U tome se, bez sumnje, kriju određene slabosti koje uzrokuju stranačka rivalstva i sporna trvenja; pri čemu se javljaju parlamentarna nadglasavanja i zlorabe u zakonodavnim postupcima, odnosno vođenju »svoje« politike pod plaštem demokracije.

Posebna zamjerka na istoj crti pogada predstavničku strukturu, osobito njezinu (ne)odgovornost, ovlaštenje i odnos poslanika prema njihovu biračkom tijelu. Mnogi u tome vide odstupanje od temeljnog načela i pre naglašavaju činjenicu da u demokraciji manjina vlada nad većinom.¹⁶

Rjeđi su sporovi oko uloge opozicije i javnosti, odnosno oko anarhičnih tendencija i subjektivnih zahtjeva. Ipak, pretjerano isticanje načela individualiteta izaziva koji put sumnje i stvara probleme s obzirom na političko jedinstvo i djelotvornost sustava.¹⁷

¹⁴ R. SPIAZZI, *Democrazia e ordine morale*, 1959; M. GILLET, *Le Pape Pie XI et les heresies sociales*, Paris 1939. Usp. također CA 46.

¹⁵ Norberto BOBIO, *nav. dj.*; F. HAYEK, *La route de la servitude*, Paris 1946.

¹⁶ Doista, i u demokraciji manjina vlada nad većinom, ali je bitno da ona to ne bi mogla bez pristanka većine; većina, zapravo, bira manjinu (usp. također M. VOLF, *nav. dj.*, str. 186).

¹⁷ Demokracija se kao društveni sustav uspješno odupire anarhičnim težnjama. Koliko god se zasniva na osobnim pravima, ona nikada ne ispušta iz vida opće dobro i zajedničku sigurnost.

Ukratko, ni demokracija nije lišena ljudskih propusta i vlastitih mana. Njezin poredak ne otklanja svaku opasnost i izazov u složenim oblicima i osjetljivim odnosima društvenog i političkog života. Osobito je to opasno u prvim fazama demokratskog uređenja, napose u našem slučaju, kad smo prešli iz diktatorsko-totalitarnog u demokratski svijet.

Iako neovisno sudstvo i demokratski parlament, kao i drugi zakoniti instituti u razvijenoj demokraciji, uspješno rješavaju probleme i na taj način poništavaju mnoge kritike, potrebno je o svemu voditi računa kako bi se praktično afirmirao duh demokratske ideje a ne samo njezin izvanjski oblik.¹⁸

4. GOSPODARSKA I SOCIJALNA PITANJA U DEMOKRATSKOJ PERSPEKTIVI

4.1. Demokratske odrednice gospodarskih i socijalnih odnosa

Govoreći o osnovnim stajalištima i prednostima demokracije, spomenuli smo i njezina gospodarska polazišta. Bitno ih obilježavaju pluralizam vlasništva i poduzetnička inicijativa, konkurentski odnosi i tržišna privreda, slobodan protok roba i usluga, rada i kapitala. Naravno, s njima su nerazdvojivo povezani vlasništvo i akumulacija sredstava, sigurnost i zaštita, poduzetništvo i (ne)zaslužena zarada.¹⁹

Demokracija, kako vidimo, primjenjuje svoja osnovna načela, gradi na načelima ljudskih prava i sloboda. Međutim, budući da su socijalni problemi i njihova primarna ishodišta – naravne posebnosti i vlasništvo dobara – svojstveni čovjeku i društvu, demokracija ih po sebi ne otklanja i ne može ih potpuno otkloniti. Javljali su se oni i javljat će se u jednom ili drugom obliku u svim sustavima kao prirodna i društvena tenzija iskonske ljudske različitosti (osobnosti i sebičnosti) i socio-političke (ne)etičnosti. Razumljivo je stoga da se javljaju i u demokraciji. Pitanje je samo: Da li ih ona povećava ili smanjuje, odnosno koje su njezine prednosti i opasnosti s obzirom na socijalnu tematiku i probleme?

Da bismo ispravno odgovorili na postavljeni upit, moramo najprije uočiti važnu društvenu realnost, koju marksistička ideologija nikako nije mogla shvatiti. Naime, povijesni socijalni problemi nisu samo stvar raspodjele dobara i u tom smislu pravičnih stajališta, nego su jednako tako pitanje sposobnosti go-

¹⁸ Mogli bismo govoriti o odgoju za demokraciju te u tom smislu o kršćanskom pozivu i personalističkom shvaćanju demokracije. No, koliko god je važno, ovdje u to nećemo ulaziti jer prelazi okvire naše teme.

¹⁹ Pravo na privatno vlasništvo i pravičnu zaradu kršćanstvo drži prirodnim, naravnim pravom (usp. MM 104–121). Međutim, istodobno upozorava na moralne odnose i funkciju vlasništva. »I ono ima po svojoj prirodi također društveni karakter koji se temelji na zakonu opće namjene dobara« (GS 71). Stoga nismo dužni samo iz ljubavi nego i iz pravičnosti pomagati potrebnima; štoviše, čovjek se u opasnosti, u nuždi može poslužiti općom namjenom dobara, iako nisu njegova, kad nema druge mogućnosti za rad i život.

spodarskog sustava, njegovih proizvodnih mogućnosti, kao i njegovih socijalnih kriterija i načela.

Drugim riječima, raspodjela dobara i socijalna sigurnost nisu samostalne stvarnosti: zato se ne mogu samostalno promatrati i jednostrano rješavati. Gospodarski su, društveno i etički uvjetovane i međusobno ovisne, prije svega o ekonomskom stanju u društvu. A kako je to stanje vezano uz cjelokupni privredni sustav, poglavito uz motivaciju rada i proizvodnju, neophodno ga je i ovdje uzeti u obzir.

Socijalna sigurnost – to je prava riječ za ova pitanja – ne teži za tim da ljudi budu siromašni pa da to svoje siromaštvo zajednički dijele. Naprotiv, teži za bogatstvom, za iskorištavanjem svih mogućnosti i za zadovoljenjem svih potreba. Da bi se to ostvarilo, valja proizvoditi, a da bi se normalno proizvodilo, valja sve pravično cijeniti, vodeći računa o distributivnoj i socijalnoj pravdi. Svjedoci smo, naprimjer, soc-realističke opcije, koja je jednostrano tome pristupala i, naravno, pogriješila. Svojim je pojednostavljenjem stvari i tobožnjom uravnilovkom sve pretvorila – pa konačno i samu sebe – u socijalni problem.

Budući, dakle, da su socijalne kušnje i gospodarski uspjesi između sebe povezani i na neki način komplementarni, komplementarno ćemo ih i ovdje promatrati.

4.2. Socijalne prednosti demokratskog sustava

Polazeći od činjenice da je socijalna napetost imanentna društvenim odnosima, razumljivo je da se osjeća i u demokraciji. Štoviše, neka je njezina načela, kako ćemo vidjeti, sama po sebi pojačavaju. No unatoč tome demokratski se sustavi danas vrlo dobro nose sa socijalnim pitanjem.

Iako stvari nisu jednostavne, gospodarski je sustav svakako nezaobilazan. Temeljna je pretpostavka u rješavanju cijelog problema ili, još točnije, kompleksnoga socijalnog sindroma. Naime, ako je loš, problemi se sami po sebi gomilaju, ako je dobar, mnogostruko se ublažuju. U tome je, očito, prednost demokracije. Jer, bez obzira na određene opasnosti koje u sebi nosi, izvanredan je pokretač poduzetništva i proizvodnje, razvoja i rasta materijalnih dobara, nacionalnog dohotka i visokog standarda. Promiče veliku poslovnost i izvanrednu organizaciju rada; otvara goleme mogućnosti razvojnih procesa i za-pošljavanja.

S druge strane, što je također važno, tijekom postupnog razvoja demokratske ideje događale su se društvene preobrazbe i razvijale resorne institucije, koje su sa svoje strane pridonijele i danas mnogo pridonose pozitivnom rješavanju socijalnih pitanja. Opasnosti, kako ćemo vidjeti, ostaju, ali su mnoga pitanja uspješno riješena. I to do te mjere da se demokratski sustavi više ne ističu samo po svojim političkim prednostima nego i po socijalnim vrijednostima. Naime, demokratske države u svoje ustave sustavno ugrađuju i socijalne norme.²⁰

²⁰ Tako, naprimjer, *Ustav Republike Hrvatske* u svom prvom članku određuje da je Republika Hrvatska »demokratska i socijalna država«. To redovito čine i drugi demokratski ustavi u svijetu, što spontano upućuje na socijalnu dimenziju suvremenih demo-

Danas su u demokraciji normalno osigurani zaštitni instituti, socijalne ustanove i fondovi; izgrađene su tolike uredbe i društvena tijela, koja se brinu za humane odnose i socijalnu etiku: od ministarstava rada i socijalne skrbi do samostalnih sindikata, poslovnih saveza i drugih instituta, što bdiju nad zakonom i njegovom provedbom, pravičnim odnosima i ekonomskom sigurnošću. Zajamčeni su životni minimumi i garancije pri radu, utvrđeni poslovni postupci i ozakonjeni pravilnici zdravstvenog i mirovinskog osiguranja, uspostavljena socijalna nadležstva i službe.

Odbačeno je, naravno, kako je to predlagala okružnica *Rerum novarum* i poslije nje drugi crkveni dokumenti, načelo kolektivizma i podružtvovljenja sredstava, potvrđeno privatno vlasništvo i normalna kontrola države, potrebna koordinacija i pravilna uspostava odnosa pomoću fiskalnih, poreznih i drugih zakonitih mjera.²¹

Zahvaljujući svemu tome – svojim gospodarskim uspjesima i socijalnim normativima – suvremena demokracija očituje prednosti i na ovom području. Na najboljem je putu da nadvlada svoje suprotnosti te praktično riješi društvene sukobe i socijalne probleme.

4.3. Socijalne kušnje demokratskih načela

Činjenica je, kako smo izložili, da se današnja demokracija s pravom može pohvaliti svojim odnosima i socijalnim uvjetima. Ali, istini za volju, za to mora više zahvaliti materijalnim potencijalima i socijalnim uredbama nego gospodarskim načelima. Jer, kako smo dali naslutiti, načela joj, uza sve svoje prednosti – zbog liberalnih usmjerenja – sa sobom nose i mnoge kušnje i opasnosti, najizazovnije u ekonomskim odnosima, i u vezi s tim u socijalnoj sferi. Promatramo li ih stoga kritički, vidjet ćemo da bez neophodnih društvenih korektiva i socijalnih humanih mjera ne bi bili kadri ostvariti ono što se u demokraciji na tom području doista ostvaruje.

Naime, neke važne demokratske odrednice u svom pozitivističkom zamahu nemaju samo korisne učinke nego – iako usputno – i svoje pragmatične tendencije s lošim mogućim posljedicama. Tako, naprimjer, poduzetnička inicijativa i tržišna konkurencija s jedne strane potiču razvoj i obogaćuju društvo, ali s druge, zbog same prirode natjecanja i korištenja određenih prednosti, čitav sustav izlažu imanentnoj opasnosti liberalizma i sebičnom iskorištavanju slabijega te time klasnoj napetosti i ekonomskim razlikama u društvu.

U toj je perspektivi moguće pratiti prednosti i kušnje demokratskih sustava i njihovih izvornih postavki, individualnih prava i sloboda. Jer, koliko su

kracija. Usp. J. A. SCHUMPETER, *Kapitalismus, Sozialismus und Demokratie* (v. Josip Sabol, *Suvremene socio-političke teorije i ideologije*, u: Bogoslovska smotra, LIX, 1989, br. 3–4, str. 318).

²¹ Između ostaloga, RN – kao i drugi crkveni dokumenti – odbacuje ideju o dokidanju privatnog vlasništva i podružtvovljenju sredstava za proizvodnju, ali ističe važnost države u rješavanju socijalnih pitanja, poglavito njezinu ulogu koordinatora u gospodarskom sustavu i raspodjeli dobara (usp. br. 121–125). Danas je općenito prihvaćena i u demokratskim sustavima ostvarena socijalna uloga vlasti. Države se koriste zakonskim mjerama gospodarske, fiskalne, porezne i socijalne politike.

čvrsta osnova ravnopravnom društveno-političkom životu i prirodno uporište gospodarskom razvoju, toliko su s druge strane – ako se shvate liberalno i pragmatički – potencijalno žarište društvenih suprotnosti te tako, zbog stalne mogućnosti skretanja prema subjektivnom shvaćanju slobode i sebičnom korištenju proizvodno-tržišnih odnosa, načelna pretpostavka grubog nametanja svojih prednosti, konkretne premoći i, dosljedno, ekonomske nejednakosti.²²

Analitičari su zato svjesni da demokracija sama po sebi nije bezazlena; štoviše, da je ekonomski dosta samoživa. Potrebno je stoga izravnije upozoriti na njezine prikrivene opasnosti, kako bismo, uočavajući cjelokupnu problematiku, što bolje riješiti ovo kompleksno pitanje na našem složenom putu u demokraciju.

4.4. Demokracija i liberalna ekonomija

Iako demokracija sama po sebi ne teži za liberalizmom, liberalnom ekonomijom – ona je društvena opcija koja uspostavlja politička načela primarne ravnopravnosti i neposrednog sudjelovanja pučanstva, dok liberalna ekonomija izgrađuje slobodno tržište kao konkurenciju moćnika bez većeg sudjelovanja masa – ipak ga i nehoteći podupire i obnavlja. Zato analitičari s pravom upozoravaju na različitost demokracije i liberalizma, ali i na neizbježnost njihove povezanosti. Alan Wolf, naprimjer, zastupa mišljenje da »liberalizam osporava logiku demokracije, a demokracija logiku liberalizma«, no usprkos tome priznaje da su toliko između sebe korelativni da »ne mogu opstojati jedno bez drugoga«.²³

Premda ima i drukčijih mišljenja,²⁴ neosporna je povezanost između demokratskog sustava i liberalnih koncepcija. Uvjetuju je sama demokratska prava i slobode, koje, kako smo vidjeli, sustavno omogućuju liberalni pristup različitim društvenim, političkim i gospodarskim pitanjima i inicijativama. Baš zato ta ista prava i slobode, koliko god u sebi skrivaju velike vrednote, nisu kadra sama po sebi riješiti složeni kompleks gospodarske stabilnosti i ravnomjerno osigurati društveni ideal građanske jednakosti i materijalne sigurnosti. Naprotiv, na ekonomskom ih području izravno pogađaju. Jednostavno zato što je demokracija u svojoj biti sustav slobodne akcije, koja uključuje i određene razlike.

Istini za volju, demokracija je pragmatična i sebična. Pozitivistički je usmjerenjena. Uza sve njezine prirodne i moralne vrijednosti, pravna joj je načelnost – svakomu svoje! – osnovno polazište i određenje. A pravo je, znamo, koliko god bilo opravdano, u svojoj službenosti – nema li čovjek duha ljubavi i smisla za moralno razumijevanje distributivne pravde – samoživo i kruto. Zato je demokracija u svojoj *formalnosti* neosjetljiva za neka važna egzistenci-

²² P. NASAKANDA, *Država i tržište u koncepciji liberalizma*, u: *Zakovitosti*, časopisu za pravnu teoriju i praksu, 45 (1991), br. 6, str. 622–424. Iako je liberalna ekonomija ustupila mjesto društvenoj kontroli, ipak je teorija *laissez faire – laissez passer*, sa svojim kapitalističkim načinom poslovanja, snažno prisutna u svojim neoliberalnim težnjama.

²³ Usp. isto: Alan WOLF, *The Limits of Legitimacy*, New York, 1977, str. 37.

²⁴ P. NASAKANDA, *Država i tržište u koncepciji liberalizma*, nav. dj.

jalna pitanja. Njezina joj zakonitost često daje mogućnost da u gruboj pragmatičnosti zaboravi na najosnovnije pravo drugoga: neophodno uzdržavanje ili životni minimum.

Stoga se s pravom i danas u razvijenoj demokraciji postavljaju slična ili ista pitanja koja je svojedobno postavljala okružnica *Rerum novarum* u vezi s osjetljivim društvenim, etičkim i gospodarskim korelatima: odnosima rada i kapitala, konkurentske moći i spontanog iskorištavanja, ekonomske (ne)jednakosti i položaja slabijega, učinkovitosti društvenih kontrola i instituta socijalne skrbi, sindikalne zaštite i materijalne sigurnosti, osobnih prava i zadovoljavanja osnovnih potreba. Na tome su se kroz prošlost lomila koplja i rađali sukobi između liberalističkih shvaćanja i socijalnih zahtjeva, da se u demokratskom sustavu, uz opće slobode i prava, uspostavi neophodna ravnoteža socijalne etike, te tako, na ustuk liberalnoj ekonomiji, zaštititi slabiji partner i osigura socijalna pravda.²⁵

4.5. Zaključne refleksije

Očito je, dakle, da su goleme prednosti demokratskih načela, njihovih političkih sloboda i poduzetničke aktivnosti. Međutim, zbog sebičnosti ljudske prirode i neizbježnih društvenih suprotnosti, različitih težnja i shvaćanja, njihovo načelo – svedeno na svoj pozitivističko-pravni smisao – u nekim momentima postaje kamen spoticanja, a njegove slobodarske težnje latentna opasnost. Tako se i u demokratskim pravima čovjeka, odnosno u njihovim gospodarskim posljedicama, često u životu osjeća onaj vječiti, metafizički problem dvostrukog učinka: stvarne vrijednosti i njezine neizbježne kušnje u praksi.

Na toj se crti i okružnica *Rerum novarum* suočila s liberalističkim težnjama i krucijalnim društvenim pitanjima novoga vremena. Uključila je Crkvu i evanđeosku poruku u društvenu zbilju.²⁶ Tijekom našega stoljeća slijedit će je druge okružnice i dokumenti s istim osnovnim naukom i u istoj službi, prilagođeni, dakako, potrebama svoga vremena.²⁷

Povijesna bi nas retrospektiva odvela predaleko. Nećemo se u to upuštati. Samo ćemo podsjetiti da su mnoge primjedbe, crkvene i druge provenijencije,

²⁵ Ne ulazeći u pojedina stajališta i oštre sukobe različitih ideologija i socijalnih doktrina, znamo da su ekonomska i socijalna pitanja bila i ostaju važan problem društvenih sustava. I crkveni su dokumenti toga svjesni. Pratimo li, naprimjer, socijalne enciklike, vidjet ćemo konstantnu težnju za društvenom pravdom i gospodarskom afirmacijom.

Rasprave su se vodile i vode oko temeljnih koncepcija liberalizma i socijalizacije, individualnih i kolektivističkih tenzija. Pitanje je redovito kako s jedne strane zaštititi vlasništvo, slobodnu inicijativu i razvoj, a s druge afirmirati humana načela i odgovarajuće društvene strukture da ih ostvare. Kršćanski socijalni nauk, uočljivo je to u svim crkvenim dokumentima, mnogo polaže na društveno uređenje, ali nikada ne ispušta iz vida dublju etičku i društvenu pretpostavku, svijest o zajedništvu i humani odgoj u tom duhu (usp. M. VALKOVIĆ, *Razvoj katoličkoga socijalnog nauka od Lava XIII. do Pavla VI*, u: Bogoslovska smotra, LIX, 1989, br. 3–4, str. 250–267).

²⁶ Usp. M. VALKOVIĆ, *nav. dj.*, str. 250.

²⁷ Očito je to od okružnice RN do najnovije CA. Stoga je također vrlo znakovita saborska konstitucija GS. Polazi od istih načela kao i socijalne okružnice, ali u svojoj širini jasno naznačuje političke i gospodarske odnose u perspektivi »znakova vremena«.

donijele svoje plodove. Naime, tijekom prošloga i posebno našega stoljeća, s razvojem društva i međunarodnih ustanova, razvijala se i demokracija. Prihvaćene su mnoge kritike i dogovorene važne konvencije, ispravljene brojne nedorečenosti i oslabljene mnoge opasnosti. Na svim područjima, pa i na socijalnom. Na taj je način demokratska ideja uspjela sačuvati prednost svojih načela i pronaći ravnotežu između distributivne pravde i socijalne etike. Mnoge su se države tako tijekom ovih stotinu godina demokratizirale, a demokracija se na neki način socijalizirala.²⁸

Ukratko, demokracija je postigla velike uspjehe. Ali, kako stvari nisu jednostavne, opasnosti su i u njoj prisutne. Premda su danas svedene na minimum i u mnogim vidovima zakonski onemogućene, nisu i ne mogu nikada potpuno iščeznuti. Nužno je nad njima bdjeti i stalno ih otklanjati. Poglavitito u početnim fazama demokracije, u potvrđivanju njezinih standarda, u zakonodavstvu u praksi.

Pred demokracijom je, međutim, novi zahtjev zajedničke svijesti te u toj perspektivi humana i moralna izgradnja društva i njegovih struktura. Čovjek treba praktično postati »tvorac, središte i cilj« svih društveno-političkih i gospodarskih ustanova.²⁹ S tim se u vezi spominje i sve više društveno prihvaćeno kao osnovno demokratsko načelo i naravno moralno načelo: *pravo na dostojan društveni život i adekvatno materijalno uzdržavanje*.³⁰

Stoga je neophodno u svim sustavima, pa i u demokraciji, voditi brigu o dvije temeljne dimenzije društva i društvenih odnosa: o društveno-normativnom poretku, njegovu sustavu i normi, i zajedno s tim o duhovnoj i humanoj izgradnji čovjeka. Jer, koliko je važno promijeniti poredak i strukture, toliko je – ako ne i važnije – promijeniti navike i shvaćanja, odgojiti ljude. Ukratko, nužno je raditi i na jednoj i na drugoj pretpostavci boljega svijeta.³¹ S tim je kršćanstvo uvijek računalo, u zakonodavstvu i praksi, pa, dakako, i u svome društvenom nauku. Nećemo sada u to ulaziti: bila bi to nova tema. Ovdje je samo spominjemo jer je komplementarna svemu ovome o čemu smo govorili.

²⁸ C. B. MACPHERSON, *The Life and Times of Liberal Democracy* (usp. Pero NASAKANDA, *Država i tržište u koncepciji liberalizma*, nav. dj., str. 623).

²⁹ IVAN XXII. MM 215, 263; GS 63.

³⁰ Pravo na život i njegovo odgovarajuće uzdržavanje zauzima, očito, prednost pred mnogim drugim društveno-političkim pravima na koja se poziva demokracija. Zbog toga se osjeća potreba da i ovo pravo zauzme mjesto koje mu po naravi pripada (usp. Valentin SZIFKOVITS, *Dostojanstvo čovjeka i ljudska prava*. u: Bogoslovska smotra, LIX, 1989, br. 3–4, str. 311). Vidjeti potanje: R. HERZOG, *Friede und Menschenrechte*, u: E. WILKENS (izd.), *Christliche Ethik und Sicherheitspolitik*, Frankfurt/M., 1982, 88–89, 93ss.

³¹ Svi crkveni dokumenti od RN do CA, uz opća društvena stajališta i posebna socijalna načela, upućuju na duhovnu dimenziju ljudskog odgoja kao bitan čimbenik društvene sigurnosti i socijalne pravde.

L'auteur traite de la démocratie du point de vue sociale par rapport aux encycliques sociales de l'Eglise, spécialement du Centesimus annus. Mais, puisque le système démocratique remplace chez nous en Croatie, après la longue période, le régime socio-communiste, il observe la démocratie de plusieurs points de vue: historique, politique, économique et sociale. Tenant compte de tout cela et surtout de notre contexte socio-politique, il met en relief des avantages et des dangers du système démocratique vis-à-vis d'autres systèmes politiques.

Dans la première partie de l'étude on parle de notre chemin à la démocratie et des obstacles, que la guerre nous impose. Il mentionne des difficultés de notre chemin. Dans la deuxième partie on observe la démocratie en elle-même: dans ses qualités positives et négatives. En suite, dans la troisième et quatrième parties, l'auteur jette regard sur la démocratie du point de vue métaphysique et morale et, après cela, il analyse des avantages et des dangers du système démocratique du point de vue économique et sociale, au passé et au présent.

L'auteur pense que la démocratie est le meilleur système, qu'elle l'emporte sur d'autres systèmes politiques, mais il constate que ce système cache, malgré tout, beaucoup de défauts et dangers, spécialement au plan sociale.